

Dr. Öğr. Üyesi

Osman KARLANGIÇ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6022-1073>

Batman Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi - Tarih Bölümü
Osman.Karlangic@batman.edu.tr

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.

Applied

Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 05/09/2022 11/09/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1171340>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Kuruluşundan 20. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı Vilayet Salnamelerinde İslahiye Kazası (1865-1902)

İslahiye District in the Ottoman Provincial Yearbooks from its Establishment to the Early 20th Century (1865-1902)

Öz

Mülki idarede kaymakamın idaresinde bulunan yere kaza denir. İslahiye Kazası Tanzimat Devrinde devletin merkezileştirme çabaları sonucu 1865'te kurulmuştur. Bu yeni kaza Fırka-i İslahiye'nin iskân faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Kuruluşundan itibaren Maraş Sancağına bağlıyken 1879'da yeni kurulan Cebel-i Bereket Sancağı sınırlarına dâhil olmuştur. İdari yapıdaki bu değişiklik güvenlik endişelerinden kaynaklanmıştır. Kazanın önceleri iki mahallesi ve iki nahiyesi vardı. 1868'de mahalle sayısı üçe, nahiye sayısı altıya yükselmiştir. Mahalleleri Delikanlu, Çelikanlı ve Çerkes'tir. Nahiyeleleri ise Okçu İzzeddinlü, Şıhlar, Keferdiz, Karayığitli, Delikanlu ve Çelikhanlı'dır. Salnamelerden İslahiye Kazasının köy adları da tespit edilebilmektedir. Zamanla köy sayısı 60'tan 68'e çıkmıştır. Vilayet salnamelerinde İslahiye'de bulunan devlet kurumları ve çalışanlarının isimleri de yer almaktadır.

İslahiye'nin dağlık kesimleri ormanlarla kaplı olup düz alanları geniş bir ovadır. Kazada Karasu denilen bir ırmak, Keller'de (Fevzipaşa) bir sülük gölü, Karayığitli Nahiyesinde sıcak bir kaplıca bulunmaktaydı. Yeni oluşturulan kazada kışla, cami, mektep, dükkânlar, değirmenler, fırınlar ve kahvehaneler inşa edilmişti. Bahsi geçen yerleşim yerinde Müslüman nüfus %97 civarında olup gayrimüslimlerin oranı %3'ten daha düşüktür. Fırka-i İslahiye, aşiretleri iskân etmiş olsa da İslahiye'deki Delikanlu ve Çelikanlı aşiretlerinin yerleşik hayata geçmekte zorlandıkları anlaşılmaktadır. Devlet, kalıcı konutlarla onları toprağa bağlamaya çalışmıştır. Kazada, Müslüman zatlara ait türbeler bulunmaktaydı. Özellikle sahabeden Hz Ukkâşe'nin türbesi önemlidir. İslahiye Kazasında üretilen halı, kilim, seccade, çul, kereste, yağ ve katran çevredeki şehirlere satılırdı. Verimli bir ovaya sahip olan İslahiye'de çeşitli hububat ürünleri yetiştirilirdi. Çalışmada Halep ve Adana Vilayet salnamelerindeki bilgilere dayanılarak İslahiye'nin idari, sosyal ve ekonomik yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çelikanlı, Delikanlu, İslahiye, kaza, köy, nahiye.

ATIF: KARLANGIÇ Osman, "Kuruluşundan 20. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı Vilayet Salnamelerinde İslahiye Kazası (1865-1902)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (651-672)

CITE: KARLANGIÇ Osman, "İslahiye District in the Ottoman Provincial Yearbooks from its Establishment to the Early 20th Century (1865-1902)", *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (651-672)

Abstract

In the civil administration, the place under the administration of the district governor is called a kaza(district). İslahiye District was established in 1865 to implement the nationalization of the Tanzimat Era. This new district emerged as a result of the resettlement activities of the Fırka-i İslahiye. While it was affiliated to the Maraş Sanjak since its establishment, it was included in the borders of the newly established Cebel-i Bereket Sanjak in 1879. This change in administrative structure is due to security concerns. The district had two districts and two sub-districts before. In 1868, the number of neighborhoods increased to three and the number of sub-districts to six. Its neighborhoods are Delikanlı, Çelikanlı and Çerkes. Its districts are Okçu İzzeddinlü, Şıhlar, Keferdiz, Karayiğitli, Delikanlı and Çelikhanlı. The village names of İslahiye District can also be determined from the yearbooks. Over time, the number of villages increased from 60 to 68. The names of state institutions and employees in İslahiye are also included in the provincial yearbooks.

The mountainous parts of İslahiye are covered with forests and the flat areas are a wide plain. There was a river called Karasu in the district, a leech lake in Keller (Fevzipaşa), and a hot spring in the Karayiğitli township. Barracks, mosques, schools, shops, mills, bakeries and coffeehouses were built in the newly created district. In the mentioned settlement, the Muslim population is around 97% and the rate of non-Muslims is less than 3%. Although the tribes of Fırka-i İslahiye were settled, it is understood that the tribes of Delikanlı and Çelikanlı in İslahiye had difficulties in adopting a settled life. The state tried to tie them to the land with permanent residences. There were shrines of Muslim people in the town. Especially the tomb of Hz Ukkâşe, who is a companion, is important. Carpets, rugs, prayer rugs, sackcloth, timber, oil and tar produced in İslahiye District were sold to the surrounding cities. Various cereals were grown in İslahiye, which has a fertile plain. In the study, the administrative, social and economic aspects of İslahiye were tried to be revealed based on the information in the Aleppo and Adana Provincial Salnames.

Keywords: Çelikanlı, Delikanlı, İslahiye, accident, village, township.

Giriş

Osmanlı taşra idaresi eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köylerden oluşurdu. Bu idari birimlerden “Kazâ, ticari ve kültürel üstünlüğüyle çevrenin merkezi olmuş bir kasaba veya bir şehir ile, böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idari bir birliktir¹”. Yine bu yapı mülki idarede kaymakamın yönetimi altında bulunan yer olarak da ifade edilir². Kazalar tarihi seyir içerisinde ekonomik, toplumsal, coğrafi ve kültürel şartların etkisiyle oluştu. Bazı Türkmen aşiretlerinin yaşam şekillerinden kaynaklı olarak hiçbir kasaba ve şehir olmaksızın belirli köyler gurubu içerisinde ortaya çıkmış olanları da vardır ancak, bunlar istisnadır. Osmanlı yönetim sistemindeki bu idari birimler Osmanlı

1 Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997, s.234-242.

2 Mehmet Zeki Pakalın, “Kaza”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt II, MEB Yayınları, İstanbul 2004, s.228.

öncesinde de siyasi, kültürel ve ekonomik olarak merkez konumundaydı. Kazanın merkezi yanında çoğu zaman bu idari birimin sınırlarına dâhil olan bir kaza bölgesinden söz edilebilir. Zaman zaman sancaklarda birden fazla kaza bölgesine rastlanırdı. Sancağa bağlı köylerin tamamı idari ve askeri işlerde sancak beyinin idaresi altındadır. Kazai işlerde ise kadıya bağlıdır. Kazanın mülki amiri olan kadı bu idari yapının merkezi olan ve “*nefs*” denilen şehirde ikamet eder, kaza bölgesi dâhilinde olan bütün köylerin davasına meclis-i şer’ denilen mahkemede bakardı. Davalar genellikle kadının evi ya da merkezi caminin yanındaki mahkemede görülürdü³.

17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl, kadıların eski nüfuzlarını kaybetmeye başladıkları dönemdir. Ehl-i örfün elinde “*oyuncak olmaya*”, taşradaki hanedan ailelerine itaat etmeye, kendi çıkarları dışında bir şey yapmamaya başladılar ve görevlerini suiistimal ettiler. Kazalardaki yeniçeri ağaları da çoğu zaman göreve rüşvet karşılığı geldiklerinden görevleri sırasında rüşvete başvurmaktan çekinmediler. Rüşvete eğilim ve kötü idarecilik vasıfları dolayısıyla kethüdayerlerinin durumu da farklılık göstermez. Kazalar, idari zaafılardan kaynaklı olarak bu süreçte geriledi. Yani ortak hareket etmesi gereken kaza yöneticilerinin bunu yapmamaları kazalar için olumsuz sonuçlar doğurdu⁴.

Muhassıllıklar⁵ Tanzimat’ın ilanından sonra kuruldu ve istenileni veremeyince kaldırıldı. Bir idari birim olarak kazalar teşkil edildi. Aslında başlangıçta adli ve idari daha sonra sadece adli bir birim olarak bu ad ve kavram ile varlığını sürdürüyordu. 1842’de yeni teşkil edilen kazalara “*eşraf-ı hanedandan birer müdür*” seçilecekti. Bu değişikliğin birçok yarar sağlayacağı düşünülüyordu. Yeni idari düzenin Mart 1842’de bütün eyaletlerde uygulanması kararı verildi. Zaten adli bir birer birim olan kazalarda, kaza ileri gelenlerinin kendi aralarından birini müdür seçmesi benimsendi. Müdürün ahlaken iyi olması, halkın ve devletin çıkarlarını ön planda tutması, yetenekli, işten anlar bir şahsiyet olması istenilen genel kurallardı⁶.

Tanzimat’ın uygulanmasında yaşanan sorunlar ve Avrupa devletlerinden gelen baskılar taşra idaresinde yeni düzenlemeler yapılmasını zorunlu kıldı. 22 Eylül 1858’de “*Vülât-ı izâm ve mutasarrı fîn-i kirâm ile Kaymakamların ve müdürlerin vezâifini şâmil talimat*” bu konuda yapılan düzenlemelerden biriydi. Talimatta eyalet, sancak ve kaza yöneticilerinin görevlerinin neler olduğu, güvenlik ve adalet konularında neler yapmaları gerektiği ortaya konuldu. Yönetmelikte yer alan dördüncü bâbda kazanın mülkiye, maliye, zaptiye ve diğer işlerinin sorumluluğu müdüre yüklendi. 8 Kasım 1864 tarihinde yürürlüğe giren “*Tuna Vilayeti Nizamnamesi*”, taşra idaresine yeni bir düzen getirdi. Bu yeni düzende Sancaklar, kazaların birleştirilmesiyle ortaya çıkan bir idari yapı olarak görülüyor, “*...her bir kaza dahi bir müdürlük*” kabul ediliyordu. Kazanın baş kasabası müdürün ikamet yeri olarak belirleniyor ve kazalar köylere bölünüyordu. Bazı köylerin birleştirilmesiyle ortaya çıkan küçük daireler buldukları mevkiden dolayı kaza değil “*nahiye*” olarak değerlendiriliyordu. Nahiye kazaya bağlı olacaktı. Kasaba ve şehirlerde 50 hane bir

3 M. A. Ünal, *a.g.e.*, s.233-234.

4 Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, 2. Baskı, Yapı kredi Yayınları, İstanbul 2007, s.28-29.

5 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, “muhasıl”, *TDVİA*, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s.18-20.

6 Musa Çadırcı, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, *Bellekten*, Cilt 53, Sayı 206, 1989, s.237-238.

mahalle olarak kabul ediliyor ve köy hükmünde olduğu belirtiliyordu. Her kazada müdür bulunacak, liva kaymakamına bağlı olacaktır⁷.

Tuna Vilayeti Nizamnamesiyle yargı işleri yönetimden tamamen ayrı bir meclise bırakılıyor, meclis yerine iki ayrı kurul oluşturularak İdare Meclisi müdürün başkanlığı altına, yargı kurulunun başkanlığı ise hâkime veriliyordu. Müdür; Kaza İdare Meclisi başkanlığı, yönetim, maliye ve güvenlik işlerini yürütmekteydi. Yine Tuna Vilayet Nizamnamesi, bütün imparatorluğa uygulandığı zaman bazı değişiklikler oldu. 1867'deki değişikliklerle kaza müdürünün yerine hükümetçe atanan kişiye “*kaimakam*” denildi. Meclislere seçilecek üye sayısında azalma oldu ve dörtten üçe düşürüldü. 22 Ocak 1871'de çıkarılan “*İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi*”yle kazalardaki mali işler kaza mal müdürüne havale edildi ve kaza kâtiplerinden farklı olarak ilk defa emlak ve nüfus memurları vazifelendirildi⁸. 22 Ocak 1871'de çıkarılan “*İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi*”yle kazalardaki mali işler kaza mal müdürüne havale edildi ve kaza kâtiplerinden farklı olarak ilk defa emlak ve nüfus memurları vazifelendirildi⁹.

Bu çalışmada; Tanzimat devrinde kurulan İslahiye Kazasının Halep ve Adana vilayet salnamesine göre idari, sosyal ve ekonomik yönleri ortaya konulmaya çalışıldı. Konu İslahiye Kazasının kuruluşundan Adana Vilayetine dair son salnamesinin yayınlandığı 1902'ye kadar ki zaman dilimini içermektedir.

1. İslahiye Kazasının Kuruluşu

İslahiye Kazasının kurulduğu saha eski devirlerde devletlerarası ulaşımı sağlayan güzergâhlar üzerindeydi. “*Hatay-Maraş Çöküntü Hendeği*” içinde yer alan İslahiye'nin yer şekilleri, iklimi, bereketli toprakları, bol su kaynakları burayı insan yerleşimi açısından cazip kılıyor; nüfus artışını olumlu yönde etkiliyordu. Yukarıda belirtilen özellikler bölgeyi yerleşim için uygun hale getirmiş, böylece bahsi geçen sahada güçlü devletler ortaya çıkmıştır. Farklı yerlerden gelerek buralara hâkim olmak isteyenler de olmuştur. Etiler, Asurlar, Persler, Makedonyalılar, Grekler, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular, Memlûklular, Osmanlılar, hatta Kavalalı Mehmet Paşa güçleri bu sahaları daha ileri hedeflere ulaşmak için ele geçirmişti¹⁰.

Romalılar devrinde Nicopolis denilen kültürel açıdan oldukça gelişmiş bir şehir İslâhiye'nin olduğu yerde canlılığını devam ettiriyordu. Bizanslıların bölge hâkimiyeti sırasında da canlılık süre geldi. Buralar bir dönem Müslüman hâkimiyetine girse de 965'te Bizans tekrar üstün konuma geçti. 1042'den sonra bölgede Türk akınları yoğunlaştı, 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında daha da arttı. Türklerin Anadolu'ya akın akın gelmeleri sırasında gerçekleşen Haçlı Seferleri Ermenilere bazı kazançlar sağladı ancak Memlûkluların müdahalesi Ermeni yayılmasını engelledi. 1336'da Memlûklular buralara hâkimi oldular¹¹.

7 M. Çadırcı, “a.g.m.”, s.247-253.

8 M. Çadırcı, “a.g.m.”, s.250-253.

9 M. Çadırcı, “a.g.m.”, s.250-253.

10 Hilmi Karaboran, “Hatay-Maraş Çöküntü Hendeği Sahasında Yer Alan İslahiye ve Hassa'nın Kuruluşundan Önce Bu Yöredeki Yerleşme Durumu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt VI, Sayı 1-2, , Elazığ 1994, s.156-157.

11 Hilmi Karaboran, “Osmaniye'nin Kuruluş ve Gelişmesi” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt

Bölge daha sonra Suriye Selçukluları, ardından Türkiye Selçuklularının nihayetinde de Dulkadiroğlu Beyliği'nin idaresinde kaldı¹².

Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı hâkimiyetine giren sahada 16. yüzyılın sonlarında Celali hareketleri görüldü. Savunmasız köylerin yakılıp yıkılması halkın buralardan göçmesine neden oldu. Asayiş sorunları buradan geçen ticaret yollarını da olumsuz etkiledi. Celali saldırıları devlet görevlilerinin zulmüyle birleşince köyler terkedildi ve bu bereketli topraklar asırlarca boş kaldı. 18. yüzyılın ortalarından itibaren neredeyse yerleşik hayattan bahsetmek imkânsız olup aşiretler yine eski yaşam tarzlarına döndü. 19. yüzyılda da süreç böyle devam edegelmiş, 1832'den 1839'a kadar bölge Mısırlı İbrahim Paşa kuvvetleri hâkimiyetinde kalmıştır. Osmanlı hâkimiyetine tekrar girdikten sonra bu sahalarda vergilerin ağırlığı, asayiş sorunları yaşam şartlarını her geçen gün daha da ağırlaştırdı¹³.

19. yüzyıl ortalarında artık bu sahada devlet otoritesi hiç derecesine indi. Eşkîyalık olaylarına sıkça rastlanıyordu. Devlet, hükmünü geçirmek için aşiretlerden bir ya da bir kaçının desteğini sağlıyor, bu durum sorunları çözmekten daha ziyade gerginlik ve çatışmaları arttırıyordu¹⁴. Gâvur Dağı denilen bu yerler “eşkîyâ yuvas”, “cânîlerin” yatağıydı. Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra Kozan Dağları ve Gâvur Dağlarında düzenin tesisi meselesi yöneticilerin gündemine geldi. Burada ıslahat yapılması halinde aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi, bunlardan köyler teşkili ve devletin ıslahat çalışmasından kazanç elde edeceği öngörüldü. Bu düşünce ağır basınca bir Fırka-ı İslahiye (ıslah ordusu) kurulması kararı çıktı. Yeni teşkil edilen ordunun kumandanı Derviş Paşa, müfettişi ise Ahmet Cevdet Paşa olacaktı¹⁵.

Fırka-i İslahiye'nin önceliği Kozan Dağı'nın ıslahıydı. Ancak bazı olumsuz gelişmeler ve merkeze gelen bazı şayialar nedeniyle plan değişikliğine gidildi. Çünkü Gâvur Dağı ve Kürd Dağı'nda asayiş sorunları her geçen gün artıyor, Gâvur Dağı reislerinden bir kısmının “me'mûrîn-i ecnebiyye”yle görüştüğüne dair söylentiler ortaya çıkıyordu. Böylece öncelik sırası değişiyor, ilk hedef Gâvur Dağı'nın ıslahı oluyordu¹⁶.

Fırka-i İslahiye, beş vapurla 1865 yılı Mayıs'ında İstanbul'dan yola çıktı. İlk hedef Gâvur Dağı'nın zirvesindeki Ulaşlı eşkıyasının yola getirilmesiydi. Ancak arazinin engebeli oluşu ve daha önce Mısırlı İbrahim Paşa ordusunun aynı yolu deneyip başarısız olması, önceliği değiştirdi. İskenderun ve Belen güzergâhından Amik Ovasına, Gâvur Dağı sol, Kürd Dağı sağ tarafta olmak üzere kuzeye yol alınması kararının çıkmasına neden oldu. Bu yol 15 yıldır aşiretler dışında kimsenin geçmeye cesaret edemediği bir güzergâhtı¹⁷. Fırka, 28 Mayıs 1865'te İskenderun sahillerine ulaştı ve sonra Payas'a varıldı. Reyhaniye

VIII, Sayı 1-2, Elazığ 1996, s.162.

12 H Karaboran, “Çöküntü Hendeği”, s.162-164.

13 H Karaboran, “Çöküntü Hendeği”, s.162-164.

14 H Karaboran, “Çöküntü Hendeği”, s.164-165.

15 Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, Yay. Cavid Baysun, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.107.

16 A. C. Paşa, *a.g.e.*, s.107-108.

17 A. C. Paşa, *a.g.e.*, s.136-137.

aşiretinin yerleştirilmesiyle işe başlandı¹⁸. Bahsi geçen aşiret hem itaate yatkın hem de boybeyleri Mustafa Şevki Bey Fırka-i İslahiye'ye hizmete meyilliydi. Aşiretin idaresi ona verildi ve Halep güzergâhının emniyetini o sağladı¹⁹. Mustafa Şevki Bey ve Reyhaniye aşiretinin diğer ağaları Hacılar, Tiyek ve Ekbaz (Akbez) beylerinin itaat altına alınmasında önemli roller oynadılar. Bahsi geçen nahiyelerin beylerinin itaati sonrası yeni yerleşim yerleri oluşturma girişimleri başladı. Hassa Kasabası teşkil edilerek Hacılar, Akbez ve Tiyek nahiyelerinden birer mahalle oluşturacak şekilde buraya nüfus iskân edildi²⁰. Yine bir kazaya dönüştürülen Hassa'da Kaza Meclisi oluşturularak²¹ sıbyan okulu yapımı kararı çıktı ve zaptiye teşkilatı kuruldu²².

Fırka-i İslahiye'nin başarılı hamleleri Kürd Dağı'nın ele geçirilmesini kolaylaştırdı ve buraya hükmeden Deli Halil adındaki ağa tutunamayarak Kayabaşı Köyüne kaçtı. Onun kaçışıyla Kürd Dağı'ndaki aşiretler orduya bağlılıklarını bildirdiler. Bahsi geçen dağ da teşkilatlandırıldı. Keferdiz ve Kürd Dağı birleştirilerek İzziye adıyla yeni bir kaza tesis edildi²³.

Mevcut bölge, devlet otoritesi altına girince Gâvur Dağı (Cebel-i Bereket)'nin doğu kısmı ve Kürtlerin bulunduğu nahiyelerin ıslahı çalışmaları başladı. Kerkütlü Nahiyesi Akbez'le sınır olup Şıhlar aşiretine mensuptu. Bunlar, Reş Ağazade Mehmet Ağa'yı desteklemekteydiler. Kerkütlü Nahiyesi sınırlarına dâhil olan Kayabaşı Köyü, Okçu İzzeddünlü aşiretindendi ve Deli Halil'in etkisindeydi. Deli Halil'e uyan köy halkı isyan halindeydi. Kerkütlü'nün kuzeyinde bulunan Çerçili, Hanağzı, Türkbahçe ve Eğintili nahiyeleri de Okçu İzzeddünlü aşiretindendi ve Deli Halil'in tarafını tutuyorlardı. Özellikle her türlü taşkınlıklarda bulunan Çerçili Nahiyesi hırsızlık ve gasp olaylarında diğerlerinden daha ileri gidiyordu. "Eşkîya ocağı" olup buradaki yerli nüfustan fazla etraftan gelen suçlular bulunmaktaydı. Çerçili'deki eşkıyanın pervasızlığı Fırka-i İslahiye'nin kumandanlarının onlara karşı harekete geçme arzularını kamçıliyordu. Özellikle burada girişecekleri harekâta etrafa ibret olacak bir sonuca ulaşmak istiyorlardı. Başlarına gelecek felaketten korkan Çerçili'deki eşkıyalar ekinlerini bir an önce toplayıp Ulaşlı Dağlarına yol almak niyetindeydiler. Ancak Fırka-i İslahiye kumandanları durumdan haberdar oldular. Çerçili eşkıyasının bu girişimi Fırka-i İslahiye'nin aşiretlerin "bu sene yaylaya çıkmasının yasaklanması" emrine muhalifti. Onların Ulaşlı Dağlarına çıkma niyetleri Nigoli Kalesi yakınlarında iskân edilmeleri düşünülen Delikanlı aşiretinin zahire sıkıntısı çekmesine neden oldu. Çerçili Köyündeki ekinleri onların toplaması Fırka-i İslahiye kumandanlarınca onaylandı. Köye üç bölük süvari ve üç tabur piyade yollandı. Reyhaniye beyi Mürselzade Mustafa Bey bir miktar süvariyle orduyu destekledi. Mürselzade Mustafa Bey, Nigoli Kalesinde Çerçililerce kuşatıldı, Fırka-i İslahiye'nin yardımıyla kurtuldu ve eşkıyaya ağır bir

18 Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i İslahiye ve Yapmış Olduğu İskân", *Tarih Dergisi*, Sayı 27. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1973, s.8.

19 Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s.291

20 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.139-142.

21 Akif Bilge Çelik, *Fırka-i İslâhiye*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2008, s.108.

22 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.142-143.

23 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.144-145.

darbe vuruldu. Bundan sonra tekrar Hassa'ya dönüldü. Bütün bunlar yaşanırken Delikanlı aşireti Çerçili'deki ekinleri toplayarak çadırlarına geri döndü. Eşkîya, Fırka-i Islahiye'nin Hassa'ya gidişini fırsata çevirmek isteyerek bahsi geçen aşirete saldırdı. 600 kadar hane ve 8 oymak olan bu büyük aşiret gerekli tedbirleri aldı ve eşkıyadan bazılarını öldürerek, bazılarını yaraladı, bir kısmını da esir aldı. Ele geçirilenler çeşitli cezalara çarptırıldılar²⁴.

Ahmet Cevdet Paşa, Kozan tarafları ile Gâvur Dağı sahasını karşılaştırarak değerlendirmelerde bulunur. Kozan ahali için “*mütedeyyin ve ehl-i urz ademler*” ifadesini kullanırken, Gâvur Dağı ahali için olumsuz ve ağır ifadeleri vardır: “*hayâdîd ve kuttâ-i tarik ve gayret-i diniyyeden arî olan eşkıyây-i ahâlî*”. Ona göre Gâvur Dağı'nın ıslahı oldukça zor olacaktı. Burada elde edilecek bir başarı Kozan Dağı'nın ıslahını kolaylaştıracaktı²⁵. “*...eşkîyây-i ahâlî*” olarak adlandırılan bölge halkının gasp ve hırsızlık olaylarında en ileri gidenleri Çerçililerdi. Çerçili eşkıyası ile çatışmalar yaşanırken diğer taraftan Hassa Kazasının işleri büyük oranda yoluna konuldu ve bir kışla yapıldı. Kışlanın içine belirli sayıda asker yerleştirilerek ileri harekâta ordunun gerisi emniyet altına alındı. 10 Temmuz 1865'te Tiyek Nahiyesinden ayrılan ordu üç saat mesafedeki Kerkütlü Nahiyesi sınırları içerisinde olan Alagözgediği'nde konakladı. Gece dinlendikten sonra ertesi gün Çerçili'ye ulaştı ve Nigoli denilen mevkie yerleşti²⁶.

Fırka-i Islahiye, devlet düzenini tesis ederken halkın devlete ve orduya yakınlık göstermesini sağlayacak hareketlerde de bulundu. Reyhanlı aşireti atlıları Çerçili yolu üzerinde bir tarlaya girdiğinde ekinler zarar görmüştü. Fırka kumandanları hemen zarar tespitine girişmiş ve aşiretin boybeyine zararı ödettirmişti. Daha önce böyle bir şeye şahit olmayan halk bundan etkilenmiş, firkanın hassasiyeti hemen çevrede yayılmış ve çekinerek dağlara kaçan ahali evlerine geri dönmeye başlamıştı. Bölge halkı, güven arttırıcı bu davranış sonrası ordugâha serbestçe gelip alış veriş yapıyor, zorbalıklarıyla halkı yıldırان ağalardan uzaklaşarak firkaya yakınlık gösteriyordu²⁷.

Çerçili'ye yakın bir yerde olan Nigoli Kalesi kilit öneme sahipti. Maraş'tan Antakya'ya, yine Maraş'tan İskenderun'a; Halep, Antep, Kilis ve İzziye'den Çukurova'ya uzanan yollar üzerinde olup kesişme noktasında yer alıyordu. Kalenin olduğu yerin stratejik önemi bölgedeki beylerce de takdir ediliyordu. Akbez Nahiyesi beylerinden Ahmet Bey'in “*...Sonra gördüm Nigolu Kalesi'ni ta'mire başladınız. Anladım ki bu iş esastır. Zîrâ bu havâlînin kilidi burasıdır...*” ifadeleri bu farkındalığın yansımasıdır²⁸.

Nigoli'de bir yerleşim yeri kurma fikri gelişti. Böyle stratejik önemi olan yerde yeni kazanın doğması önemli yararlar sağlayacaktı. Okçu İzzeddinlü aşiretinin, Bulanık Kazasının iç kesimlerindeki Karayığitoğlu, Cendoğlu ve Kaypakoğlu aşiretlerinin, Dumdum Ovasındaki Çelikanlı ve Delikanlı aşiretlerinin kontrolü gerçekleşecekti²⁹. Stratejik öneme

24 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.147-148.

25 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.148.

26 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.149.

27 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.149.

28 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.149-151.

29 Paul Dumont, “1865 Tarihinde Güney-Doğu Anadolu'nun Islâhı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10-11, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s.384.

haiz Nigoli Kalesi'nde kışla yapımına girişildi. Tamirat ve yapım işlerinde iki kule inşa edildi. Kerkütlü tarafındaki tepeye Cevdet Efendi Kulesi, Çerçili tarafındakine Derviş Paşa Kulesi denildi. Kerkütlü Nahiyesinin nüfus tahririne hemen başlandı. Kalenin tamiri de gerçekleştirildi³⁰.

Devlet otoritesinin sağlanmasına yönelik çalışmalar sonucu yeni bir kaza kuruldu. Yeni yerleşim yeri Kerkütlü, Hanağzı, Çerçili, Türkbağçesi, Eğintili, Keferdiz nahiyeleri ve Dumdum Ovasının birleştirilmesiyle ortaya çıktı. İslahiye adını alan kazada Halep Vilayetine bağlı Delikanlı aşireti ile Maraş'a bağlı Çelikanlı aşireti verimli bir ova olan Dumdum Ovasına iskân edildi. Buralarda yeni köyler kuruldu ve yeni bir kaza merkezi ortaya çıktı. Nigoli Kalesi yakınında bir kasaba ve hükümet işlerini görmek üzere bir konak inşasına girişildi. Delikanlı ve Çelikanlı aşiretleri ağalarından bazıları bir kısım ahalileriyle İslahiye Kasabasına iskân edildiler. İslâhiye'de bir meclis oluşturuldu ve Delikanlı aşireti boybeyi Hüseyin Ağa, Keferdiz hanedanından Ali Ağa meclise aza olmuşlardı. Yine başka önemli gelişme İslahiye'nin liva merkezi olmasıydı. Yeni teşkil edilen kaymakamlığa İzziye, Hassa ve Bulanık Kazaları bağlandı ve İslahiye Kaymakamlığı Maraş Mutasarrıflığı sınırlarına dâhil edildi. Çelikanlı aşireti ağalarından biri aza oldu ve bir müftü tayini kararı alındı. Maraş'a gelip yerleşen Kabartay ulemasından Cafer Efendi imtihanı geçerek aylık 500 kuruş maaşla İslahiye müftülüğüne getirildi. Payas Kaymakamı Şevki Efendi İslâhiye'ye kaymakam olarak atandı. Yeni idari yapının oluşturulmasıyla birlikte yıllardır Kilis'le Maraş arasında arazi anlaşmazlıklarına neden olan sorunlar çözülmüş oldu³¹.

Bundan sonra Çerçili'nin itaat altına alınması gerekiyordu. Eşkiya yuvası olan Çerçili'de yerli halktan daha fazla -başka yerlerde tutunamayarak burayı yurt edinen- eşkiyalar bulunuyordu. Yabancılar firar ettilerse de halk itaatini bildirdi. Yine de işledikleri cürümlerin etkisiyle Ulaşlı Dağlarına çıkanlar oldu ve burada çok az aile kaldı. Kalanlara iltifat edilerek firar edenlerin evleri yakıldı ve köyde bina yapımına yasak getirildi. Bu tedbirler köy halkının başka yerlere dağılmasına neden oldu. Daha sonra bunlardan bazılarının Mısır'a firar ettiği ortaya çıktı³².

Fırka-i İslahiye, teşkilatlanma çalışmaları kapsamında bir taraftan da Kerkütlü Nahiyesinin nüfus tahririni yaptı ve İslahiye Kasabasında kura çekimini tamamladı. Ancak eşkiya yatağı olan Kayabaşı Köyünün itaatinin sağlanması gerekiyordu. Deli Halil hala buradaydı ve Fırka-i İslahiye'nin gitmesiyle yeniden Kürd Dağı'nın karıştırabilirdi. Gece üç tabur hazırlanarak tan yeri ağarmadan Kayabaşı'na yollandı. Yapılan baskından Deli Halil kurtularak Ulaşlı Dağlarına firar etti ve Ali Bekiroğlu Ali Ağa'ya sığındı³³. Böylece İslahiye Kazası teşkil edildiği gibi bahsi geçen sahada devlet otoritesi tesis edilmiş oldu.

2. İslahiye Kazasının İdari Yapısı

İslahiye Kazası kurulunca Halep Vilayetine bağlı Maraş Livası sınırları içerisinde yer aldı³⁴. Batısında Cebel-i Bereket Dağlarının dorukları, kuzeyinde Maraş, doğusunda Halep

30 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.149-150.

31 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.150-151.

32 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.150-151.

33 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.152-153.

34 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.244.

sancakları ve güneyinde Hassa Kazası yer alıyordu³⁵. İslahiye, Cebel-i Bereket Dağı'nın eteklerindedir³⁶.

1284 (1867) Tarihli Halep Vilayet Salnamesinde İslahiye'ye ait bilgilere rastlanmaktadır. Bu tarihte İslahiye Delikanlı ve Çelikanlı olmak üzere iki mahalle ve iki nahiyeden ibaret olup, toplam 93 köyü bulunmaktadır. Köy sayısının yüksek olmasının nedeni Hassa'ya bağlı köylerin de listeye dâhil edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. İslahiye'ye bağlı köyler: Hacılar, Küreci, Yuvalı, Şerefli, Gevaç, Demrek, Eğribucak, Katrancı, Gülpınar, Söğüt, Kara Fakılı, Dumlu, Ağcalar, Kara Fakılı, Alleşli, Kara Yakuplu, Selmanlı, Nuh Uşağı, Yeni Bayat, Sarı Kurtlu, Gazal Uşağı, Candar, Kara Ahmetli, Duraklı, Edesel, Kapılı, Kerküt, Dolan, Sulu Mağara, Çamurlu, Haltanlı, Tesbili, Tandır, İdillü, Köklü, Değirmencik, Kılılı Göcceller, Kabaklar, Edebeli, Hanağzı, Bağçe, Keller, İntililü, Karaburçlu, Dünek, Kayabaşı, Yarpuz, Belikanlı, Berviyanlı, Ağalar, Mülikanlı, Çakallu, Emirler, Gedikli, Kırışıklı, Harbancı, Toplamalar, Arap Uşağı, Kürdlükanlı, Fakılı Uşağı, Torunlar, Sili Şıhlar, Kerikanlı, Hamzakanlı, Gemzanlı, Tebkanlı, Büyük Hisar, Keniser, Kesten, Karacaviran, Palasoğlu, Burunsuzlar, Hacılar, Katrancı Kebir, Çakmaklı, Suaycık, Şemlek, Sarıkaya, Kartal, Zeken, İkizkuyu, Sakçagözü, Kucular, Eşek Çınarı, Durmuşlar ve Muhacirin'dir³⁷.

1868'de mahalle ve nahiyede sayısında artış görülmektedir. İslahiye'nin Delikanlı, Çelikanlı ve Çerkes olmak üzere üç mahallesi; Okçu İzzeddinlü, Şıhlar, Keferdiz, Karayığitli, Delikanlı ve Çelikanlı olmak üzere altı nahiyesi bulunmaktadır. Okçu İzzeddinlü Nahiyesine bağlı köyler Hanağzı Arpalu, İntilü, Karaburçlu, Keller, Bağçe, Kabaklar, Kayabaşı ve Çerçili; Şıhlar Nahiyesine bağlı köyler Sulu Mağara, Haltanlı, Değirmencik, İdillü, Köklü, Tandır ve Tesbi; Keferdiz Nahiyesine bağlı köyler Terken, İkizkuyu, Sakçagözü, Katrancı Kebir, Şemlek, Katrancı Sağır, Burunsuzlar, Hülganlı, Kömüroğlu, Herdoğlu, Çakmak, Sunkuruz, Keniseler, Kucular, Hassa, Hacılar, Balayoğlu, Kestin, Çakmamaklı, Beykoğlu, Eşnek Çınarı, Kötü Oba; Karayığitli Nahiyesine bağlı köyler Karayığitli ve Yarpuz; Delikanlı Nahiyesine bağlı köyler Gülkanlı, Şerikanlı, Mehmetkanlı, Belikanlı, Müsikanlı, Ağalar, Berdiyanlı, Çakallu; Çelikanlı Nahiyesine bağlı köyler Kürdikanlı, Arap Uşağı, Gemzanlı, Harbancılar, Toplamalar, Emirler, Cemakanlı, Kömürler, Gedikli, Kırışkal, Sile Şıhlar ve Tebkanlı'dur³⁸.

1869'da İslahiye'nin Delikanlı, Çelikanlı ve Çerkes olmak üzere üç mahallesi ve Okçu İzzeddinlü, Şıhlar, Keferdiz, Karayığitli, Delikanlı ve Çelikanlı olmak üzere altı nahiyesi bulunmaktadır³⁹. Okçu İzzeddinlü Nahiyesine bağlı köyler Hanağzı Arpalu, İntilü, Karaburçlu, Keller, Bağçe, Kabaklar, Kayabaşı ve Çerçili; Şeyhli Nahiyesine bağlı köyler Sulu Mağara, Haltanlı, Değirmencik, İdillü, Köklü, Tandır ve Tesbi; Keferdiz Nahiyesine bağlı köyler Terkeş, İkizkuyu, Sakçagözü, Katrancı Kebir, Şemlik, Katrancı Sağır, Burunsuzlar, Hünaganlı, Kömüroğlu, Herdoğlu, Çakmak, Sunkurun, Keniseler, Kucul,

35 Adana Vilayet Salnamesi (AVS), H. 1312, s.80-81.

36 AVS, H. 1318, s.116.

37 Halep Vilayet Salnamesi (HVS), H. 1284, s.164-165.

38 HVS, H. 1285, s.227-229.

39 HVS, H. 1286, s.127.

Hisar, Hacılar, Yalasoğlu, Kesten, Çakmamaklı, Besbekoğlu, Eşek Çınarı, Kötü Oba; Karayığitli Nahiyesine bağlı köyler Karayığitli ve Yarpuz; Delikanlı Nahiyesine bağlı köyler Gülikanlı, Şerikanlı, Mehmetkanlı, Belikanlı, Müsikanlı, Ağalar, Berdiyanlı ve Çakallı; Çelikanlı Nahiyesine bağlı köyler Kürdikanlı, Arap Uşağı, Kemazanlı, Harancebiler, Toplamalar, Emirler, Cemakanlı, Kömürler, Gedikli, Kırışkal, Sile Şeyhli ve Tebkanlı'dur⁴⁰.

1871'da İslahiye'nin mahalle ve nahiye sayısında bir değişiklik yoktur. Okçu İzzeddinli Nahiyesine bağlı köyler Hanağzı Arpalı, İntilü, Karaburçlu, Keller, Bağçe, Kabaklar, Kayabaşı ve Çerçili; Şıhlar Nahiyesine bağlı köyler Sulu Mağara, Haltanlı, Değirmencik, İdillü, Köklü, Tandır ve Tesbi; Keferdiz Nahiyesine bağlı köyler Terkeş, İkizkuyu, Sakçağözü, Katrancı Kebir, Şemlik, Katrancı Sağır, Burunsuzlar, Hünganlı, Kömüroğlu, Herdoğlu, Çakmak, Sunkurun, Keniseler, Kuculu, Hisar, Hacılar, Yalasoğlu, Kesten, Çakmaklı, Besbekoğlu, Eşek Çınarı ve Kötü Oba; Karayığitli Nahiyesine bağlı köyler Karayığitli ve Yarpuz; Delikanlı Nahiyesine bağlı köyler Gülikanlı, Şerikanlı, Mehmetkanlı, Belikanlı, Müsikanlı, Ağalar, Berdiyanlı, ve Çakallı; Çelikanlı Nahiyesine bağlı köyler Kürdikanlı, Arap Uşağı, Gemzanlı, Harancebiler, Toplamalar, Emirler, Cemakanlı, Kömürler, Gedikli, Kırışkal, Sile Şıhlar ve Tebkanlı'dur⁴¹. Halep vilayet salnamelerinde geçen İslahiye Kazasına bağlı yerleşim yerlerinin adlarında yukarıdaki köy isimlerinden de anlaşılacağı gibi yıllara göre yazım farklılıkları göze çarpmaktadır. 1867'de Kırışıklı, Eşek Çınarı olarak geçen köylerin isimleri, 1868'de Kırışkal, Eşek Çınarı olarak geçmektedir. Yine 1868'de Harbancılar olarak yazılan köyün ismi 1869 Halep Vilayet Salnamesi'nde Harancebiler diye kaydedilmiştir. Birçok köy isminin yazılışında aynı farklılık söz konusudur. Bu çalışmada salnamelerdeki yazıma bağlı kalınmıştır⁴².

2.1. İslahiye Kazasında Devlet Kurumları ve Çalışanları

1864 tarihli Tuna Vilayeti Nizamnamesi, her kazaya bir müdür tayinini öngörüyordu⁴³. Müdürün başkanlık ettiği bir "İdare Meclisi" teşkil edilecekti⁴⁴. Yine oluşturulan Kaza İdare Meclisi şunlardan oluşmaktaydı: Başkan kaymakam, tabii üyeler ise mal müdürü, tahrirât kâtibi, kaza hâkimi (naip), müftü ve gayrimüslim cemaatin ruhani reisi idi. Yine iki Müslüman iki gayrimüslim aza vardı. Kaza İdare Meclisi'nin yetkili olduğu konular; idari davalar bakmak, gelir-giderleri denetlemek, miri malların idaresi ve korunması, yerel sağlıkla ilgili tedbirler, beledi kuruluşların yapımı ve tamiri, köy yollarının inşası ve onarımıdır. Kaza İdare Meclisi, vergilere yapılan itirazların ilk değerlendirildiği yerdi. Bu meclis kendi yetki sınırları içerisindeki sözleşme ve alım-satım işlemlerinin usulüne uygunluğunu denetler, yetkisini aşan konular olursa Liva İdare Meclisi'ne sevk ederdi⁴⁵. Hukuk işleri meclisin görevi dışında kalıyordu⁴⁶.

40 HVS, H.1286, s.177-179.

41 HVS, H. 1288, s.157-158.

42 HVS, H. 1284, s.164-165; HVS, H. 1285, s.227-229; HVS, H. 1286, s.127.

43 M. Çadırcı, "a.g.m.", s.247-253.

44 M. Çadırcı, "a.g.m.", s.250-253.

45 Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s.29-50

46 M. Çadırcı, "a.g.m.", s.250-253.

1870 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine göre İslahiye Kazasında kaimakam, naip, müftü, mal müdürü devletin kazadaki üst düzey temsilcileri olarak görev yapmaktaydı. Bu salnamede Kaza İdare Meclisi'nden de bahsedilmektedir. 1870'te Kaza İdare Meclisi'nin bir reisi (kaimakam) ve dört azası vardır. Azalar içerisinde gayrimüslim üye yoktur. 1871'de azaların tamamı Müslümandır. 1872 ve 1873'te de durum değişmez. Bunun nedeni İslahiye Kazasında gayrimüslimlerin nüfusa oranının %3'ün altında bir seviyede kalmasıyla açıklanabilir. Yalnızca 1878'de bir gayrimüslim azanın (Serkis Ağa) Kaza İdare Meclisi'nde olduğu görülmektedir. İslahiye 1879'da yeni teşkil edilen Cebel-i Bereket Sancağı sınırlarına dâhil olduktan sonra 1880'de de meclisin üyelerinin tamamının Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. 1882'de azalar arasında isimleri aynı olan (Ohannes Ağa) iki gayrimüslim üyeye rastlanır. 1891'de aza-i tabiiye ve aza-yı müntahabe olmak üzere Kaza idare Meclisi azalarının tanımlandığı anlaşılmaktadır. Reis yine kaimakamdır. Aza-yı tabiiye Naip, mal müdürü ve tahrirat kâtibinden oluşmaktadır. Aza-yı müntahabe ise dört Müslüman azadan müteşekkildir. 1892'de aza-yı müntahabe içerisinde bir gayrimüslim üyeye (Serkis Ağa) rastlanır. 1894-1895'te yine aza-yı müntahabede yine bir gayrimüslim aza (Avadis Efendi) görev almaktadır. 1900'de Kaza İdare Meclisi'nde bir gayrimüslim aza (Bedros Efendi) bulunmaktadır. 1902'de aza-yı tabiiye yine naip, müftü, mal müdürü, tahrirat kâtibinden oluşurken, aza-yı müntahabenin sayısı dörtten üçe düşmüş olup tamamı Müslümanlardan seçilmiştir. Reis yine kaimakamdır⁴⁷.

Tuna Vilayeti Nizamnamesine göre kazanın hukuki konularına hâkimin başkanlığındaki "Meclis-i Deavi" bakacaktı. Bununla birlikte yine şer'i mahkemeler devam ediyordu. Meclis-i Deavi, hâkim ve ikisi Müslim, iki gayrimüslim olmak üzere dört "mümeyyiz" den müteşekkildi. Üyelerin belirlenme şekilleri kazalarda yapılacak seçimdi. Meclis-i Deavi her davaya bakma yükümlülüğü altında değildi. Şer'i ve ruhani davalar, cinayet ve ticari davalar dışında kalan anlaşmazlıkların çözümüyle görevliydi. Meclis-i Deavi'nin aldığı kararlar müdüre bildiriliyor, yetkisi olanları müdür değerlendiriyor, yetkisini aşanları ise "kaimakam" a bildiriyordu⁴⁸. 1870'te İslahiye'deki Meclis-i Deavi'nin bir reisi 4 mümeyyizi vardır. Reis naip, mümeyyizlerin üçü Müslüman, biri gayrimüslimdir. 1871, 1872 ve 1873'te de mümeyyizlerin oranı değişmez. Ayrıca mecliste bir tane deavi kâtibi çalışmaktadır.⁴⁹

Osmanlı taşrasında belediyelerin modern anlamda teşkilatlanması 8 Ekim 1864 tarihli vilayet nizamnamesiyledir. Bu nizamnameye göre liva ve kaza merkezlerinde meclis-i belediler oluşturulacak, azaları ise seçimle göreve getirilecekti. Bahsi geçen meclisler kazaların tamamında oluşturulamadı⁵⁰. İslahiye, Belediye Meclisi'nin kurulduğu yerlerdendi. Bununla ilgili Halep vilayet salnamelerinde ilk bilgiler 1872 yılına aittir. Belediye Meclisi bir reis, iki Müslim ve bir gayrimüslim azadan müteşekkildir. Ayrıca bir

47 HVS, H. 1287, s.60; HVS, H. 1288, s.157-158; HVS, H. 1289, s.60; HVS, H. 1290, s.72; HVS, H. 1295, s.88; AVS, H.1296, s.199; AVS, H. 1297, AVS, H. 1299, s.112-113; AVS, H. 1308, s.164-165; AVS, H. 1309, s.167-168; AVS, H. 1312, s.236-237; AVS, H. 1318, s.125; AVS, H. 1320, s.144-145.

48 M. Çadırcı, "a.g.m.", s.250-253.

49 HVS, H. 1287, s.60; HVS, H. 1288, s.157-158; HVS, H. 1289, s.60; HVS, H. 1290, s.72.

50 İlber Ortaylı, "Belediye", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 5, İstanbul 1992, s.400.

tane belediye kâtibi bulunmaktadır. 1873'te bir reis ve üç azası olan kurumdaki azaların tamamı Müslümandır. 1880'de bu durum değişmez⁵¹.

Asliye mahkemelerine karşılık gelen⁵² Bidayet mahkemelerinin kurulması şer'i mahkemelerin faaliyet alanını daraltan gelişmelerden biridir⁵³. 1880'de İslahiye Bidayet Mahkemesi bir reis (naip) ve dört azadan oluşmaktadır. Ayrıca kurumda bir başkâtip, bir kâtib-i sani olmak üzere iki kâtip ve müstantik muavini çalışmaktadır. 1882'de aza sayısında düşüş söz konusudur. İki aza bulunup bunlardan biri Müslim diğeri gayrimüslimdir. Yine iki kâtip ve bir müstantik muavini vardır. 1891, 1892, 1894-1895'te yine azalar iki tane olup biri Müslim, biri ise gayrimüslimdir. 1900 ve 1902'de çalışan sayısında bir farklılık görünmezken azaların her ikisi de Müslümandır⁵⁴.

Menafi Sandığı Komisyonu bir reis ve üç üyeden oluşmaktadır. Emlak komisyonu bir vukuat kâtibi ve dört komisyon üyesinden müteşekkildir. Nüfus kaleminde ise bir memur ve bir kâtip çalışmaktadır. Diğer memurlar; mal müdürü muavini, sandık emini, tapu kâtibi, icra mübaşiri, Orman ondalık memuru, zabita memuru, polis ve reji memurudur⁵⁵.

İslahiye'de resmi kurumlar ve çalışanlarının isimleri 1870, 1871, 1872, 1873 ve 1878 tarihli Halep vilayet salnameleri; 1880, 1882, 1891, 1892, 1894-1895, 1900 ve 1902 tarihli Adana vilayet salnamelerinde belirtilmektedir. 1870 yılında İslahiye Kazasının Kaimakamı Kapıcuşası Emin Bey, Naibi İbrahim Efendi, Müftüsü Cafer Efendi, Mal Müdürü Yusuf Ziya Efendi'dir. Meclis-i İdare reis ve üyeleri ise şunlardır: Reis kaimakam, azalar ise Mehmet Ağa, Abdülkadir Ağa, Ali Ağa ve İbrahim Ağa'dır. Meclis-i Deavi reisi naip, mümeyyizler ise Süleyman Ağa, Selman Ağa, Musa Ağa ve Pulos Ağa'dır. Dava kâtibi Mustafa Efendi, Emlak Vuku'at Kâtibi Bahri Efendi, Sandık Emini Yusuf Efendi, Karayığit Nahiyesi Müdürü Ahmet Ağa'dır⁵⁶.

1871'de kaza Kaimakamı Kapıcuşası Emin Bey, Naibi İbrahim Efendi, Müftüsü Cafer Efendi ve Mal Müdürü Toros Efendi'dir. Meclis-i İdare reis ve üyeleri şunlardır: Reis kaimakam, azalar ise Mehmet Ağa, Süleyman Ağa, Ali Ağa ve İbrahim Ağa'dır. Meclis-i Deavi reisi naip, mümeyyizler Süleyman Ağa, Selman Ağa, Abdülkadir Ağa ve Balos Ağa olup, Dava Kâtibi Seyyid Efendi'dir. Emlak Vuku'at Kâtibi Hasan Nazım Efendi, Sandık Emini Yusuf Efendi, Karayığit Nahiyesi Müdürü Ahmet Ağa'dır⁵⁷.

1872'de Kaimakam (isim verilmemiş) Efendi, Naip İbrahim Efendi, Müftü Cafer Efendi, Mal Müdürü Ömer Efendi'dir. Meclis-i İdare reis ve üyeleri ise şunlardır: Reis kaimakam, azalar Mehmet Ağa, Süleyman Ağa, Ali Ağa, İbrahim Ağa ve Vuku'at Kâtibi

51 HVS, H. 1289, s.60; HVS, H. 1290, AVS, H.1296, s.199.

52 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Yay. Haz. Aydın Sami Güneçal, 13. Baskı, Aydın Kitapevi, Ankara 1996, s.100.

53 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3. Baskı, Cedid Neşriyat, Ankara 2008, s.268.

54 AVS, H.1296, s.199; AVS, H. 1299, s.112-113; AVS, H. 1308, s.164-165; AVS, H. 1309, s.167-168; AVS, H. 1312, s.236-237; AVS, H. 1318, s.125; AVS, H. 1320, s.144-145.

55 HVS, H. 1288, s.157-158; HVS, H. 1289, s.60; HVS, H. 1290, s.72; HVS, H. 1295, s.88; AVS, H.1296, s.199; AVS, H. 1297, AVS, H. 1299, s.112-113; AVS, H. 1308, s.164-165; AVS, H. 1309, s.167-168; AVS, H. 1312, s.236-237; AVS, H. 1318, s.125; AVS, H. 1320, s.144-145.

56 HVS, H. 1287, s.60

57 HVS, H.1288, s.60

Nazım Efendi'dir. Meclis-i Deavi reisi naip, mümeyyizler Süleyman Ağa, Selman Ağa, Balas Ağa, Katib Reşid Efendi, Sandık Emni Emin Efendi'dir. Meclis-i Belediye ise şu kişilerden müteşekkildir: Reis İbrahim Hakkı Ağa, azalar Şebab Ağa, Mehmet Ağa, Manuk (?) Ağa; Belediye Kâtibi Yusuf Efendi'dir. Karayığit Nahiyesi Müdürü Ahmet Ağa'dır⁵⁸.

1873'de Kaimakam Bekir Bey, Naip Hacı Mustafa Fahri Efendi, Müftü Hacı Cafer Sadık Efendi, Mal Müdürü Ahmet Emin Efendi'dir. Meclis-i İdare reis ve üyeleri ise şunlardır: Reis kaymakam, azalar ise Mehmet Ağa, Süleyman Ağa, Ali Ağa ve İbrahim Ağa'dır. Meclis-i Deavi'nin reisi naip, mümeyyizler ise Süleyman Ağa, Ali Bey, Hamza Ağa ve Banus Ağa, Deavi Kâtibi ise Ahmet Bey'dir. Nüfus Kâtibi Mustafa Efendi ve Tapu Kâtibi Yusuf Efendi'dir. Meclis-i Beledi ise şu kişilerden müteşekkildir: Reis İbrahim Hakkı Ağa, azalar Şebab Ağa, Molla Mehmet Ağa ve Mustafa Efendi. Menafi'-i Umumiye Sandığı Komisyonu reisi Köse Ağa, azalar Şebab Ağa, Mustafa Efendi ve Molla Mehmet Ağa'dır. Komisyonun sermayesi 25.314 kuruştur. Karayığit Nahiyesi Müdürü Ahmet Ağa'dır⁵⁹.

1878'de Kaza Kaimakamı Hıfzı Efendi, Naip Mahmut Efendi, Müftü Cafer Efendi ve Mal Müdürü Kamil Efendi'dir. Kaza İdare Meclisi reis ve üyeleri ise şunlardır: Reis Kaimakam Efendi, azalar Mehmet Efendi, Süleyman Ağa, Osman Ağa ve Serkis Ağa'dır. Meclis-i Deavi reisi Naip Efendi, mümeyyizler Mehmet Ağa, Ali Ağa, Seralp Ağa ve Evadik Ağa'dır. Yiğitli (Karayığit) Nahiyesi müdürü değişmemiştir⁶⁰.

Payas Sancağının lağvedilerek yeni bir sancak teşkili konusu merkezi yönetim tarafından 1878'de görüşüldü ve değerlendirme şu yönde oldu: Osmaniye, Hassa, İslâhiye ve Bulanık kazalarının dâhil olduğu Cebel'in (dağın) Payas ve Osmaniye taraflarındaki kısmı Çukurova'daydı ve Payas Sancağını oluşturmaktaydı. Hassa, İslâhiye ve Bulanık kazaları Maraş Sancağı sınırlarına dâhildi. Bu idari bölünmüşlük Gâvur Dağı'nın yönetilmesinde zorluklara neden oluyordu. Devlet düzeni, yaşanan aksaklıklardan dolayı tam anlamıyla tesis edilemiyordu. Aslında daha önceden Fırka-i Islahiye dağın zirvesinde yer alan Yarpuz'u mutasarrıflık merkezi olarak belirlemiş, hatta buraya bir kışla inşa etmişti. Farklı nedenlerden burada idari binaların yapımına girişilemedi. Adana, Halep Vilayetinden ayrılınca bahsi geçen kazaların birleştirilmesi gereği daha iyi anlaşıldı. Payas mutasarrıflık merkezi, Yarpuz'a taşınacak; İslâhiye, Hassa ve Bulanık kazaları Maraş'tan alınarak yeni teşkil edilecek sancağa bağlanacaktı. Bu idari birleşmenin sonunda Cebel-i Bereket'in asayışı ve yönetim birliği gerçekleşecekti⁶¹. Bahsi geçen düşüncelerle İslahiye, Hassa ve Bulanık kazalarının mülki işleri derhal, mali işleri "gelecek doksan beş senesi ibtidasından itibaren Maraş Sancağından tefrîkiyle Payas Sancağına reft ve ilhaki", merkezin Yarpuz'a nakli vb. kararlar alındı (21 Aralık 1878)⁶².

58 HVS, H. 1289, s.60.

59 HVS, H. 1290, s.72.

60 HVS, H. 1295, s.88.

61 BOA, Y.PRK.DH. 1-16

62 BOA, Y.PRK.DH. 1-16

Kozan'da çıkan isyan Payas Sancağının lağvedilmesinin nedenlerinden birini oluşturdu⁶³. Payas adının değiştirilmesi padişahın 3 Ocak 1879 tarihli iradesine yansıdı⁶⁴ ve sancağın yeni adı Cebel-i Bereket oldu⁶⁵. Adana Vilayetine bağlı sancak, daha önce Payas ve Osmaniye adlı iki kaza, Yumurtalık adlı bir nahiyeden ibaretken Cebel-i Bereket'le olan bağları dolayısıyla Hassa, İslahiye ve Bulanık kazaları Maraş Sancağından alınarak bu yeni sancağın sınırlarına dâhil edildi⁶⁶. Yaşanan değişiklik İslahiye'den başlayan ve Hanağzı Köyü üzerinden Gâvur Dağlarının batı istikametine uzanan kervan yolunun düzenlenmesi girişimlerine neden oldu⁶⁷. İslahiye Kazası sancak merkezi olan Yarpuz'a altı saat mesafedeydi⁶⁸.

İslahiye kazası ile ilgili bundan sonraki bilgiler Halep vilayet salnamelerinde değil Adana vilayet salnamelerinde yer almaktadır. 1297 (1880) Adana Vilayet Salnamesine göre İslahiye Kazası yeni oluşturulan Cebel-i Bereket Sancağı sınırları içerisindeydi. Kaza Kaimakamı Mehmet Tahir Efendi, Naibi Mehmet Tahir Efendi, Müftüsü Cafer Efendi, Mal Müdürü Hüseyin Naci Efendi, Sandık Emni Yusuf Efendi'dir. Kaza İdare Meclisi reis ve üyeleri ise şunlardır: Reis Kaimakam Efendi, azalar Naip Efendi, Müftü Efendi, Mal Müdürü Efendi, Mehmet Efendi, Süleyman Ağa, Güllü Bey ve Osman Ağa. Bidayet Mahkemesi Reisi Naib Efendi, azaları Mirşamzade Süleyman Efendi, Mehmet Ağa, Ali Ağa ve (isim yazılmamış) Ağa'dır. Başkâtip Mustafa Efendi, Katib-i Sani Mahmut Efendi, Müstantik Muavini Mehmet Efendi, İcra mübaşirleri Haydar Efendi ve Hüseyin Efendi'dir. Emlak İdaresi çalışanları şunlardır: Vukuât Kâtibi Rıza Efendi, komisyon üyeleri Yusuf Ağa, Habip Ağa, Dede Ağa ve Ohannes Ağa. Daire-i Belediye Heyeti ise şunlardan müteşekkildir: Reis Kösezade Köseağa, azalar Molla Mehmet, Şebab Ağa, Molla Mustafa olup Sandık Emni Kenan Efendi'dir⁶⁹. Kasabanın belediye gelirleri 1900 yılında 925 kuruş tutmakta masrafı da aynı miktarı bulmaktadır⁷⁰.

1299 (1882)'da İslahiye Kaimakamı Hasan Hüsnü Bey'dir. Kaza İdare Meclisi'nin reis ve üyeleri ise şunlardır: Reis Kaimakam Bey, azalar Naip İsmail Efendi, Müftü, Mal Müdürü Mustafa Efendi, Mehmet Ağa, Ali Ağa, Ohannes Ağa ve Ohannes Ağa. Bidayet Mahkemesi reisi Naib Efendi, azaları Musa Ağa ve Mosis Ağa'dır. Başkâtip Nuri Efendi, İkinci Kâtip Ali Efendi, Müstantik Muavini Mahmut Efendi, icra mübaşirleri ise Mehmet Ağa ile Hüseyin Ağa'dır. Tahrir-i Emlak Komisyonu üç azadan müteşekkildir. Bunlar: Vukuât Kâtibi Rıza Efendi, Hasan Ağa ve Bogos Ağa. Daire-i Belediye Heyeti'ne değinilmemiştir⁷¹.

63 H. Karaboran, "Osmaniye", s.24.

64 Mikail Kolutek, "Cebel-i Bereket Sancak Merkezinin Erzin'den Osmaniye'ye Taşınmasına Yapılan İtirazlar," *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar Özel Sayı 2020, s.150.

65 *AVS*, H. 1318, s.116.

66 *AVS*, H.1296, s.199.

67 H. Karaboran, "Osmaniye", s.24.

68 *AVS*, H. 1309, s.167-168.

69 *AVS*, H. 1297, s.149-150.

70 *AVS*, H. 1318, s.125.

71 *AVS*, H. 1299, s.112-113.

1891’de Kaza Kaimakamı Abdullah Sıddık Bey (Sâniye)’dir. Kaza İdare Meclisi’nin reis ve üyeleri ise şunlardır: Reis Kaimakam Bey, aza-yı tabiiye Naip Mustafa Fehmi Efendi, Mal Müdürü Ali Efendi, Tahrirat Kâtibi İbrahim Hakkı Efendi; aza-yı müntahabe Hacı Şahinzade Halil Ağa, Kösezade Mehmet Ağa ve Osman Ağa’dır. Mal Kalemi çalışanları Mal Müdürü Muavini Ahmet Efendi ve Sandık Emmini Hüseyin Efendi; Nüfus Kalemi çalışanları memur Abdülmecit Efendi ve Kâtip Ahmet Efendi; Tapu Kâtibi Hüseyin Efendi ve Orman Ondalık Memuru İzzet Efendi’dir. Bidayet Mahkemesi Reisi Naip Efendi; azaları Mirşamzade Süleyman Ağa ve Ohannes Ağa’dır. Başkâtip Mahmut Bey, Kâtib-i Sani Mehmet Efendi, Müstantik Muavini İbrahim Tevfik Efendi, icra mübaşiri ise bir kişi olup ismi verilmemiştir⁷².

1892’de Kaza Kaimakamı Reşid Efendi (Sâniye)’dir. Kaza İdare Meclisi heyeti şunlardan oluşmaktadır: Reis Kaymakam Efendi, aza-ı tabiiye Naip Hüseyin Hilmi Efendi, Mal Müdürü Hacı Hüseyin Efendi, Tahrirat Kâtibi İbrahim Efendi; aza-yı müntahabe Hacı Şahinzade Halil Ağa, İbrahim Ağa, Recep Ağazade Osman Ağa ve Serkis Ağa’dır. Mal Kalemi çalışanları Mal Müdürü Muavini Ahmet Efendi ve Sandık Emmini Hasan Efendi; Nüfus Kalemi çalışanları memur Abdülmecit Efendi ve Kâtip Ahmet Efendi; Tapu Kâtibi Hüseyin Efendi ve Orman Ondalık Memuru İzzet Efendi’dir. Bidayet Mahkemesi reisi Naib Efendi azaları Mikdad Ağa ve Ohannes Ağa’dır. Başkâtip Vehbi Efendi, Kâtib-i Sani Mustafa Efendi, Müstantik Muavini İbrahim Tevfik Efendi, mübaşir ise bir tane olup salnamede ismine değinilmemiştir⁷³.

1894-1895’te Kaza Kaimakamı İsmail Bey (Sâniye m.4), Naip Mehmet Emin Efendi’dir. Mehmet Emin Efendi müderristir. Müftünün ismi verilmemiştir. Mal Müdürü Hacı Hüseyin Efendi, Tahrirat Kâtibi Ali Sami Efendi’dir. Kaza İdare Meclisi’nin reis ve üyeleri şunlardır: Reis Kaimakam Efendi, aza-ı tabiiye Naip Efendi, Müftü Efendi, Mal Müdürü Efendi; aza-yı müntahabe Halil Ağa, Musa Ağa, Köse Ağa ve Avadis Ağa olup, Kâtip Ali Sami Efendi’dir. Mal Kalemi çalışanları: Mal Müdürü Hacı Hüseyin Efendi, Mal Müdürü Muavini Ahmet Efendi ve Sandık Emmini Hüseyin Efendi; Nüfus İdaresi çalışanları memur Abdülmecit Efendi, Kâtip Ahmet Efendi ve Tapu Kâtibi Hüseyin Efendi’dir. Bidayet Mahkemesi reisi Naib Efendi olup azaları Süleyman Ağa ve Serkis Ağa’dır. Başkâtip Vehbi Efendi, Katib-i Sani Ali Efendi ve Müstantik Muavini Şükrü Efendi’dir⁷⁴.

1900’de Kaza Kaimakamı Halid Efendi (Sâniye), Naip (devriye müderrisi) Mehmet Sadık Efendi’dir. Müftülük kadrosu “*münhal*”dır. Mal Müdürü Hüseyin Fehmi Efendi, Tahrirat Kâtibi Nuri Efendi’dir. Kaza İdare Meclisi’nin Reisi Kaimakam Efendi, Aza-ı tabiiye Naip Efendi, Müftü Efendi, Mal Müdürü Efendi ve Tahrirat Kâtibi Efendi’dir. Aza-yı müntahabe Hacı İbrahim Ağa, Mehmet Ağa, Kösezade Şeyh Ağa ve Bedros Ağa’dır. Bidayet Mahkemesi reisi Naip Efendi, azaları Hüseyin Efendi ve Hacı Bekir Efendi’dir. Başkâtip Mahmut Bey, İkinci Kâtip Ali Efendi ve Müstantik Muavini Mustafa Efendi’dir. Mal Kalemi çalışanları ise Mal Müdürü Hasan Fehmi Efendi, Mal Müdürü Muavini Mehmet Nuri Efendi ve Sandık Emmini Süleyman Zühdü Efendi’dir. Nüfus İdaresi çalışanları

72 AVS, H. 1308, s.164-165.

73 AVS, H. 1309, s.178-179.

74 AVS, H. 1312, s.236-237.

Memur Hasan Efendi ve Kâtip Said Efendi'dir. Zabıta Dairesi'nin zabıta memuru Mehmet Çavuş'tur. Reji İdaresi'nde ise İbrahim Efendi memur olarak çalışmaktadır⁷⁵.

1902'de İslahiye Kazasında vilayet salnamelerine yansıyan kurumlar ve çalışanları şunlardır: Kaimakam İzzet Bey (mütemayiz)'dir. Erkan-ı Kaza; Naip Mehmet Rüşdü Efendi (Edirne Devriye Müderrisi Rüşdü), Mal Müdürü Mehmet Kasım Efendi, Müftü İsmail Efendi, Tahrirat kâtibi Nuri Efendi'den müteşekkildir. Kaza İdare Meclisi reisi Kaimakam Bey'dir. Aza-yı tabiiye Naip Efendi, Müftü Efendi, Mal Müdürü Efendi ve Tahrirat Kâtibi Efendi; aza-yı müntahabe Hacı İbrahim Ağa, Şeyh Ağa ve Hasan Ağa'dır. Bidayet Mahkemesi reisi Naip Efendi olup azaları Hüseyin Efendi ve Bekir Efendi'dir. Başkâtip İbrahim Efendi, Kâtib-i Sani Ali Efendi, Müstantik Muavini Mehmet Efendi'dir. Mal Kalemi çalışanları ise Mal Müdürü Kasım Efendi, Muavini Mehmet Nuri Efendi ve Sandık Emmini Mustafa Efendi'dir. Tapu Dairesi'nde Hüseyin Rıza Efendi tapu kâtibi olarak hizmet vermektedir. Nüfus İdaresi'nde Nüfus Memuru Hasan Efendi, Kâtip olarak da Mehmet Said Efendi çalışmaktadır. Zabıta Dairesinde Zabıta Memur Vekili Hacı Mehmet Çavuş, polis olarak ise Mehmet Hasib Efendi (tahlisiye madalyası sahibi) görev yapmaktadır. Reji İdaresinin Reji Memuru Rıfat Ağa'dır⁷⁶.

3. İslahiye Kazasının Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı

İslahiye'nin batısındaki dağlık sahalarda çam, katran, palamut, gürgen, meşe, ardıç gibi ağaçlar yetişirdi⁷⁷. Yine kasabaya 1,5 saat mesafede meşelik, 3,5 saat mesafede çamlık ve civar dağlarda ormanlık alanlar vardı⁷⁸. Dağlık sahalarda kaplan, sırtlan, ayı, domuz, kurt, yabani tavşan ve sansar; İslahiye Ovasında ise ceylan ve tilki bulunurdu⁷⁹. İslahiye'nin merkezine iki saat uzaklıkta Karasu akıyordu⁸⁰. Karasu, Kamışlıbaşı adlı mahalden doğup Antakya civarındaki Akdeniz adıyla bilinen göle dökülürdü. 1900 yılında Karasu güzergâhında 6.000 dönüm kadar arazi sulanıyordu⁸¹. Yine kazaya bağlı Keller (Fevzi Paşa) taraflarında küçük bir sülük gölü yer alıyordu. Ayrıca Karayığitli Nahiyesinde "gayet sıcak" bir kaplıca vardı⁸².

1865'te kurulan İslâhiye Kazasında 1868'da 1 cami, 1 mektep, 30 dükkân, 10 değirmen, 2 fırın, 2 kahvehane, 500 adet bağ ve 15 adet bahçe bulunuyordu⁸³. 1869'da 1 cami, 1 mektep, 30 dükkân, 11 değirmen, 2 fırın, 2 kahvehane, 500 adet bağ ve 15 bahçe vardı⁸⁴. Kaza, 5 nahiye ve 60 köyden ibaret olup kasaba merkezinde 60 hane, 15 dükkân, 3 değirmen, 1 cami ve bir mektep yer alıyordu. Kasabanın sağ tarafında Derviş Paşa ve sol tarafında Cevdet Paşa kuleleri vardı. Alt tarafında harabe olmaya yüz tutmuş bir kışla

75 AVS, H. 1318, s.126-127.

76 AVS, H. 1320, s.144-145.

77 AVS, H. 1318, s.125.

78 HVS, H. 1286, s.180.

79 AVS, H. 1318, s.117.

80 HVS, H. 1286, s.180.

81 AVS, H. 1318, s.126.

82 HVS, H. 1286, s.180.

83 HVS, H. 1285, s.229.

84 HVS, H. 1286, s.179.

yer alıyordu⁸⁵. 1891’de nahiye, köy, hane, dükkân, değirmen, cami ve mektep sayıları değişmemiştir⁸⁶. 1892’de 1891 tarihli salnamedeki bilgilerden farklı olarak eski bir kışladan bahsedilmiştir⁸⁷. 1894-1895’te İslahiye Kazasının köy sayısı artmış ve 65’e ulaşmıştır⁸⁸. 1900’de köy sayısı 68’e çıkmıştır⁸⁹. Aynı yıl İslahiye idari yapıda birinci dereceden bir kaza olarak yer alıyordu⁹⁰. Kaza merkezinde bir hükümet konağı, Fırka-i İslahiye tarafından inşa edilmiş ancak, zamanla tamire muhtaç hale gelmiş 1 kışla ile 2 kule, 1 cami, 15 talebesi bulunan 1 mektep, 25 hane, 15 dükkân, 2 değirmen, 5 bahçe, 2 fırın, 1 han ve 2 kahvehane bulunuyordu⁹¹.

Halep ve Adana salnamelerine göre kaza nüfusunun gelişimi şöyledir: Kaza 1867’de 2.959 İslam, 108 Hristiyan, 14 Musevi toplam 3.081 haneden ibarettir. Ancak 1867’de nüfusun bu kadar yüksek çıkmasının nedeni Hassa ve Karayığitli’nin de İslahiye Kazası nüfusu içerisinde hesaplanmasıdır⁹². Yine başka dikkat çeken husus kazada Musevi nüfusa değinilmesidir. Musevi nüfusun Hassa Kazasında olması ihtimali yüksektir. Çünkü daha sonraki salnamelerde İslahiye’de Musevi nüfusa rastlanmaz. 1868 yılında İslahiye Kazasında 1.988 Müslüman, 41 Hristiyan hanesi mevcut olup toplam 2.029 hane bulunmaktadır. Bu hanelerde yaşayan nüfus 4.658 Müslüman, 112 Hristiyan toplam 4.770 kişiden ibarettir. Müslümanlar nüfusun %97,65’ini, Hristiyanlar ise %2,35’ini oluşturmaktadır⁹³. İslahiye Kazası 1882’de 5.005 Müslüman ve 107 Hristiyan nüfusu barındırmaktadır. Toplam nüfusun %97,91’i Müslüman, %2,09’u Hristiyan’dır⁹⁴. 1891’de kaza nüfusu 8.355 Müslüman ve 293 Hristiyan’dan ibarettir Toplam nüfusun %96,62’i Müslüman, %3,38’i Hristiyan’dır⁹⁵. 1894-185’te kaza nüfusu 8.326 olup bunların 9.071’i Müslüman, 295’i ise Hristiyan’dır. Ancak verilen rakamlarda hesap hatası görülür⁹⁶. Kaza, 1900 yılında 2.120 haneyi ve 4.798’i erkek, 4.415’i kadın toplam 9.213 nüfusu içermektedir. 55 hanede 150 erkek ve 129’u kadın olmak üzere toplam 279 gayrimüslim bulunmaktadır. Geriye kalan nüfusun tamamı Müslümandır. 1314 (1896-1897) yılında 55 erkek ve 28 kız doğmuş, 40 erkek ve 4 kadın vefat etmiştir⁹⁷. 1900 yılında nüfusun %96,98’i Müslüman %3,02’si Hristiyan’dır. İslâhiye’de erkeklerin nüfusa oranı %52,7, kadınların ise 47,93’dir. Bu oran gayrimüslimlerde %53,76 erkek, 46,21 kadındır. Yüzdeler oranlardaki küsuratlar yuvarlanmıştır.

Yukarıda nüfusu verilen kazada Fırka-i İslahiye düzeni tesis etmiş olsa da konargöçerlerin yerleşik hayata uyum sağlama konusunda sıkıntı çektikleri görülmektedir.

---

85 AVS, H. 1297, s.150-151.

86 AVS, H. 1308, s.153.

87 AVS, H. 1309, s.169.

88 AVS, H. 1312, s.80.

89 AVS, H. 1318, s.125.

90 AVS, H. 1318, s.116.

91 AVS, H. 1318, s.125.

92 HVS, H. 1284, s.166.

93 HVS, H. 1285, s.229.

94 AVS, H. 1299, s.104.

95 AVS, H. 1308, s.154.

96 AVS, H. 1312, s.81.

97 AVS, H. 1318, s.126.

Delikanlı ve Çelikanlı aşiretlerinin iskânları için yapılan çalışmalar istenileni veremedi. Onları toprağa bağlamak için çadırları ve göçebelik vasıtaları ellerinden alınarak meskenler yapmalarına çalışıldı. Bahsi geçen aşiretler meskenler yaptıkları halde buralarda oturmayıp eski hallerinde yaşamak için diretmekte idiler. Bunun üzerine 1882’de Adana’dan “*yapıcılar*” getirilerek bu aşiretlerin terk edemeyecekleri haneler inşasına girişildi. Böylece tekrar iskân için çalışıldı⁹⁸. 1894-1895 yılında bu aşiretlerin iskânlarıyla ilgili sorunlar bir dereceye kadar giderildi⁹⁹.

İslahiye Kazasında dini hayatın canlılığını gösteren türbeler bulunur. Çerçili taraflarında evliyanın büyüklerinden İbrahim Baba Hazretlerinin türbesi vardır. Aynı şekilde üç saat uzaklıkta Hazreti Ukkâşe’nin¹⁰⁰ “*türbe-i mübarekesi*” yer alır. Hz. Ukkâşe’nin makamında yine bir mutfak, misafirhane ve bitişiğinde bir adet su kuyusu vardır. Keferdiz civarında İslahiye’ye beş saat mesafede Kesikbaş Hazretlerinin makamı bulunur¹⁰¹. İbrahim Baba ve Hz. Ukkâşe türbeleri halk tarafından ziyaret edilmektedir¹⁰². Yine üç saat mesafede Dumdam Ovasında Şahmaran Kulesi denilen yer bulunmaktadır¹⁰³.

Kuruluşundan sonraki süreçte İslahiye Kazasında istenilen ekonomik canlanma görülmemiştir. 1867’de ipek, halı, kilim, keçe imal ediliyor ve Halep, Kilis taraflarında satılıyordu. Ancak ipek, Hassa tarafında yetiştiriliyordu. Yine pirinç, buğday, arpa, mercimek küşne, sisam ve mazu üretimi vardı¹⁰⁴. 1868’de pirinç, buğday, arpa, mercimek küşne, sisam, darı, tütün, üzüm, incir, nar, dut ve karpuzun yetiştirildiği salnamelere yansımıştır. Üretilen mallar mahallinde veya civar kazalarda tüketilirdi¹⁰⁵. 1869 tarihli Halep Vilayet Salnamesi’ne göre İslahiye’de iyi kalitede kilim, halı, seccade, keçe imal ediliyor; Halep, Kilis ve Ayıntap taraflarında satılıyordu¹⁰⁶. İslahiye’de çeltik üretimi yaygındı. Kazadan ihraç edilen mallar Delikanlı ve Çelikanlı aşiretlerinin yünden imal ettikleri halı ve kilimdi. Üretilen mallar Antakya, Halep, Ayıntap, Maraş ve Kilis taraflarına satılıyordu. Ayıntap ve Maraş’tan pekmez gibi şire satın alınıyordu¹⁰⁷. 1882’de kazada üretimin büyük çoğunluğunu çeltik üretimi oluşturuyordu¹⁰⁸. Yine Delikanlı ve Çelikanlı aşiretlerinin imal eyledikleri ürünler içerisinde seccade ve çuldan da bahsedilmektedir. Dağ köylerinde imal edilen kereste ve katran Halep, Kilis, Antakya, Ayıntap ve Maraş taraflarına satılıyordu¹⁰⁹. 1869’da ormanlardan elde edilen keresteler Beylan ve Kilis taraflarına nakledilirdi. Çam ağacından

98 AVS, H. 1299, s.103-104.

99 AVS, H. 1312, s.81.

100 Hz. Ukkâşe Türbesi ile ilgili bkz. Osman Karlangıç, “Hz. Ukkâşe Türbeleri ile İlgili Arşiv Belgelerine Yansınlar” *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 87, 2021, s.491-506.

101 HVS, H. 1286, s.177-179.

102 AVS, H. 1318, s.125.

103 HVS, H. 1286, s.177-179.

104 HVS, H. 1284, s.166.

105 HVS, H. 1285, s.229.

106 HVS, H. 1286, s.179.

107 AVS, H. 1297, s.151.

108 AVS, H. 1299, s.103.

109 AVS, H. 1309, s.169.

üretilen katran, çam¹¹⁰, mengiç (menengiç) ve mazıdan elde edilen yağ ve mazı Halep, Kilis ve Ayıntap taraflarına gönderilerek satılırdı¹¹¹. İslahiye'nin kuruluşundan 35 yıl sonra da istenilen ekonomik gelişmelerin gerçekleşmediği salnamelere yansımıştır. İslahiye Ovası geniş ve mahsuldar olmasına rağmen sadece mahalli ihtiyaçları giderecek kadar üretim yapılmaktadır¹¹². 1900'de 150.000 dönümlük zirai arazinin 100.000 dönümünde buğday, arpa, mercimek, pirinç vesaire ekiliyordu. Aynı yıl Çelikanlı ve Delikanlı aşiretlerinin oldukça fazla sayıda sığır beslediği, kadınlarının kilim, seccade, çuval ve dokuyarak imal ettikleri ve Antakya, Halep, Ayıntap, Maraş ve Kilis'e sattıkları görülmektedir. Bahsi geçen tarihte İslahiye'nin batısında yer alan dağlık sahalarda çam, katran, palamut, gürgen, meşe, ardıç vesaire ağaçlar bulunduğundan her çeşit kereste Halep taraflarına ihraç ediliyordu¹¹³. Keller (Fevzi Paşa) taraflarında bulunan küçük sülük gölünden toplanan sülükler Maraş, Halep, Ayıntap ve Kilis taraflarında satılırdı¹¹⁴.

Sonuç

Kazalar ticari ve kültürel yönleriyle çevrenin merkezi konumuna gelmiş kasaba veya şehir ile bahsi geçen yerleşim yerlerini çevrelemiş köylerden oluşan birliktir. Önceleri idari ve adli bir birim iken sonradan sadece adli birim olarak varlığını devam ettirmiştir. Tanzimat'ın ilanından sonra müdür tarafından yönetilirken daha sonra kaymakam tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

Tarihi güzergâhlar üzerindeki bölgede 19. yüzyıl ortalarında devlet otoritesinden bahsetmek imkânsız gibidir. İslahiye, 1865'te Fırka-i İslahiye'nin iskân faaliyetleri sonucu -Hassa, İzziye ve Osmaniye gibi- yeni kurulan kazalardan biridir. Daha sonra kışla, cami, mektep, dükkân, değirmen, fırın ve kahvehane gibi yapılarla kasaba imar edilmeye çalışılmıştır. İslahiye'nin, önceleri iki mahallesi ve iki nahiyesi varken kısa süre sonra mahalle sayısı 3'e nahiye sayısı altıya çıktı. Köy sayısı 60 iken 19. yüzyıl sonlarında bu sayı 68'e çıktı. Halep vilayet salnamelerinden kazaya bağlı mahalle, köy ve nahiye adları tespit edilebilmektedir. Mahallelerinin isimleri Delikanlı, Çelikanlı ve Çerkes'tir. Nahiyeleleri Okçu İzzedinlü, Şıhlar, Delikanlı, Çelikanlı, Keferdiz ve Karayığitli'dir. Kazanın teşkilinden birkaç yıl sonra devlet kurumlarının varlığı salnamelere yansımaktadır. Kaza İdare Meclisi, Meclis-i Deavi, Meclis-i Beledi ve Bidayet mahkemesi gibi kurumlar ortaya çıktı. İslahiye Kazasının nüfusunun yaklaşık %97'sini Müslümanlar, %3'ünü ise Hristiyanlar oluşturuyordu. Bu oran, kuruluşundan 20. yüzyılın başlarına kadar pek bir değişiklik göstermez. Nüfus içerisinde önemli bir yer tutan Delikanlı ve Çelikanlı aşiretleri yerleşik hayata geçirilse de uyum sorunları devam etmiştir. Devlet, bunların elinden göçebelik vasıtalarını alarak kalıcı konutlar yapmak için Adana'dan "yapıcı"lar getirdi. Kazada dini hayatın canlılığını sembolize eden birçok türbe vardır. Bunlar içerisinde en önemlisi Hz Ukkâşe Türbesi'dir. Karasu denilen bir ırmağı, Keller'de bir sülük gölü, Karayığitli'de oldukça sıcak bir kaplıcası vardır. Dağlık sahaları ormanlık olup buralardan kereste, katran;

110 HVS, H. 1285,s.230.

111 HVS, H. 1286, s.180.

112 AVS, H. 1318, s.117.

113 AVS, H. 1318, s.125.

114 HVS, H. 1286, s.180.

çam, menengiç ve mazı gibi ağaçlardan yağ imal edilirdi. Delikanlı ve Çelikanlı aşiretleri kilim, halı, seccade ve keçe üretirdi. Yukarıda bahsi geçen ürünler Halep, Kilis, Ayıntap ve Maraş'ta satılır; sülük gölünden elde edilen sülük Maraş'a götürülürdü. Bir verimli ova çevresinde kurulan İslahiye'de çeltik, buğday, arpa gibi ürünler yetiştirilirdi. Üretim istenilen düzeye ulaşamadığından ancak mahalli ihtiyaçları karşılayabilmekteydi. Sonuç olarak Tanzimat ve Meşrutiyet Devrindeki modernleşme çabaları, devletin ekonomik güçsüzlüğü dolayısıyla, istenilen neticeleri vermemiştir. Tanzimat Devrinde kurulan bu kaza devletin yaşadığı ekonomik zorluklardan dolayı önemli bir gelişme gösterememiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız, Perakende Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH), 1-16.

Salnameler

Adana Vilayet Salnamesi, H. 1296.

Adana Vilayet Salnamesi, H. 1297.

Adana Vilayet Salnamesi, H. 1299.

Adana Vilayet Salnamesi, H. 1308.

Adana Vilayet Salnamesi, H. 1309.

Adana Vilayet Salnamesi, H. 1312.

Adana Vilayet Salnamesi, H. 1318.

Adana Vilayet Salnamesi, H. 1320.

Halep Vilayet Salnamesi, H. 1284.

Halep Vilayet Salnamesi, H. 1285.

Halep Vilayet Salnamesi, H. 1286.

Halep Vilayet Salnamesi, H. 1287.

Halep Vilayet Salnamesi, H. 1288.

Halep Vilayet Salnamesi, H. 1289.

Halep Vilayet Salnamesi, H. 1290.

Halep Vilayet Salnamesi, H. 1295.

Telif Eserler

Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, Yay. Cavid Baysun, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Çadircı, Musa, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Bellekten*, Cilt 53, Sayı 206,

1989, s.237-258.

Çelik, Akif Bilge, *Fırka-i İslâhiye*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2008.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Yay. Haz. Aydın Sami Güneyçal, 13. Baskı, Aydın Kitapevi, Ankara 1996.

Dumont, Paul, “1865 Tarihinde Güney-Doğu Anadolu’nun Islâhı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10-11, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s.369-394.

Gençoğlu, Mustafa, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2011, s.29-50.

Halaçoğlu, Yusuf, “Fırka-i İslahiye ve Yapmış Olduğu İskan”, *Tarih Dergisi*, Sayı 27. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1973, s.1-20.

Karaboran, Hilmi, “Hatay-Maraş Çöküntü Hendeği Sahasında Yer Alan İslahiye ve Hassa’nın Kuruluşundan Önce Bu Yöredeki Yerleşme Durumu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt VI, Sayı 1-2, 1994, s.156-174.

Karaboran, Hilmi, “Osmaniye’nin Kuruluş ve Gelişmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 1-2, Elazığ 1996, s.5-48.

Karlangıç, Osman, “Hz. Ukkâşe Türbeleri ile İlgili Arşiv Belgelerine Yansıyanlar” *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 87, 2021, s.491-506.

Kolutek, Mikail, Cebel-i Bereket Sancak Merkezinin Erzin’den Osmaniye’ye Taşınmasına Yapılan İtirazlar”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar Özel Sayı (2020), s.149-159.

Ortaylı, İlber, “Belediye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul 1992, s.398-402.

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3. Baskı, Cedid Neşriyat, Ankara 2008.

Özkaya, Yücel, “Muhassıl”, *TDVİA*, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s.18-20.

Özkaya, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, 2. Baskı, Yapıkredi Yayınları, İstanbul 2007.

Pakalın, Mehmet Zeki, “Kaza”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt II, MEB Yayınları, İstanbul 2004, s.223-228.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997.

Ek 1: Fırka-i İslahiye'nin İşkânı Sonrasında İslahiye ve Çevresi¹¹⁵

